

LÂLELERİN EFENDİSİ

TAHSİN ÖZCAN

O SMANLI yöneticilerinin çiçek yetiştiriciliği, özellikle ilim adamlarının ve tasavvuf ehlinin son derece önem verdiği bir uğraş olarak karşımıza çıkar. İstanbul'un fethinden sonra yaptırılan Topkapı Sarayı'ndaki ilk görevlilerden biri de bahçelerin bakım ve güvenliğinden sorumlu olan bostancıbaşdır. Zamanla, çiçekçilik halkın her kesiminin ilgi duyduğu önemli bir meşgale haline gelmiş, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinde çiçek yetiştiriciliği ve ticareti ayrı bir işkolu olarak büyük bir sektöre dönüşmüştür. Evliya Çelebi, İstanbul'da seksen çiçekçi dükkanında üçyüz çiçekçinin bulunduğunu haber verir. Çiçek yetiştirmek, saray ve konaklardan evlerin bahçelerine kadar hayli yaygın bir şekilde gündelik hayatın bir parçası haline geldiği gibi çiçekle ilgili şeyler görsel sanatların, şiir ve edebiyatın en önemli malzemesini oluşturmuştur. Yaygın olarak yetiştirilen çiçekler arasında ise daha çok gül, lüle, menekşe, nergis, sümbül ve karanfilin öne çıktığını söyleyebiliriz.

En muteber olan ve en çok yetiştirilen çiçekler ise gül ile lüledir. Bu iki çiçek sadece birer çiçek olarak algılanmaz. Remizlerin, sembollerin dünyasında birçok anlamlar yüklenmiştir bunlara, diğer birçok çiçek gibi. Gül Kâinâtın Efendisi'ni, peygamberimizi sembolize eder; gül ile bülbül üzerinden peygamber sevgisi, peygambere duyulan hasret dile getirilir. Lüle ise Allah ismi ile aynı harflerle yazılır, ebced hesabı ile rakamsal değeri aynıdır. Tersten okunduğunda ise İslâm'ın sembolü olan hilâl ortaya çıkar. Bütün bunlar lülenin Osmanlı toplumunda, kültür hayatında, süsleme sanatlarında, şiirde ve gündelik hayatta daha müstesnâ bir yer edinmesini, daha muteber bir konuma yükselmesini sağlamıştır.

Çiçekçiler Şeyhi Tabîb Mehmed Aşkî *Takvîmü'l-Kibâr min Mi'yâri'l-Ezhâr* isimli eserinin başında bir rivâyet aktarır. İstanbul'daki Kocamustafapaşa Âsitânesi'nin şeyhi Yemenli Hasan Necmeddin Efendi'ye Cuma vaazı sırasında şu soru yöneltilir: "Dünyada bir kimse var mıdır ki, onda cennetlik

nişânı ola?" Şeyh Efendi soruyu cemaate aktarır ve "İçinizde bahçesinde lüle ve zerrîn ve gül ve sümbül yetiştiren kimse Allâh'ı sever ise ayağa kalksın" diye seslenir. Bunun üzerine cemaatten bir kişi ayağa kalkar ve Şeyh Efendi konuşmasına devam ederek şöyle der: "Her kim ki tevhd ile ve salât u selâm ile şükûfeye muhabbet eyleye. Ale'l-husûs hadîkasında lüle ve zerrîn ve gül ve sümbül yetiştire. Ol kimsede cennetlik nişânı buluna. Hattâ şol ayak üzre kâ'im olan kişi gibi".

İstanbul'da nergisin yayılmasına öncülük eden Aziz Mahmud Hüdâî Hazretleri'ne göre çiçeklerin en şerefli olan lülede birçok manevi sır bulunur. O'nun özellikle lüle yetiştirenler için söyledikleri mânidârdır: "... eş-ref-i ezhâr ve şâyeste-i itibâr olup lüle beslemekte meymenet vardır. Nazar-ı im'ân ile rû'yet olunsâ Hakk'ın nice esrâr-ı manevîsi müşâhede olunur."

Şükûfecilikle ilgili eserlerin ittifak ettikleri bir konu ise lüle yetiştiriciliğinin İstanbul'da Kanunî döneminin kudretli şeyhülislâmı Ebusuûd Efendi ile başladığıdır. Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi, İstanbul'da herkesin hayran olduğu muhteşem bir bahçe yetiştirmiştir. Tabîb Mehmed Aşkî'nin aktardığına göre Ebusuûd Efendi'ye Anadolu'da Bolu sahralarında yetişen beyaz bir lüle hediye edilmiş, o da bu lüleyi kendi bahçesinde yetiştirmiştir. İstanbul'un ileri gelenleri de ondan öğrenerek lüle yetiştirmeye başlamışlardır. Dinî ilimlerde ve özellikle hukuk alanında Osmanlı döneminde yetişen zirve isimlerden ve müstesna şahsiyetlerden biri olan Ebusuûd Efendi'nin çiçek yetiştiriciliğinde de bir otorite olduğunu söylemek abartı olmasa gerek. Ebusuûd Efendi, kendi adıyla anılan üç zerrîn yetiştirmiştir. Bunların sarı renkli olanına Ebussuûd adı verilmiş, diğerine ilkine benzerliği nedeniyle Ebusuûd müşâbihi denilmiş ve beyaz olanı da Ebusuûd beyâzî adıyla anılmıştır. Kaynaklarda genellikle ilk lüle türünü elde eden kişinin de yine Ebusuûd Efendi olduğu belirtilir. Şehremini Câmîi Hatibi Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî'nin ifadesiyle "Evvelâ sâhib-i tohum olup hâlâ eseri mevcûd olanların pîri ve kadîmî"dir. Cenneti

andıran meşhur bahçesinde yetiştirdiği yeni lüleye de cenneti hatırlatan bir isim verilmiştir; Nûr-i Adn, yani Adn cennetinin nûru!

Ebusuûd Efendi ile başlayan lüle merakı sadece yetiştirme düzeyinde kalmamış, yeni lüle türleri elde etmek için kıyasıya bir yarış yaşanmıştır. Artık neredeyse İstanbul'un bütün bahçelerinde lüle yetiştirilir olmuştur. Âdeta bir yarışa dönüşen bu merakın bir sonucu olarak lüle yetiştirenler arasında müsabakalar düzenlenmeye başlanmış; lülenin kıymetini anlatan, çeşitlerini tanıtan ve nasıl yetiştirilmesi gerektiği hakkında bilgi veren risâleler yazılmıştır. Lüle soğanları artık İstanbul'da alınıp satılan en değerli metâ olmuş, lüle ticareti İstanbul'da kuyumculuk gibi muteber bir meslek haline gelmiştir. Lüle fiyatları sürekli artmaya, lüle soğanları oldukça yüksek fiyatlarla alıcı bulmaya başlamıştır. İran'dan getirilen ve İstanbul'da mahbûb lüle adını alan lülenin soğanı için bin altın narh konulduğu anlatılır.

Bütün bu ilgi ve gayretin neticesinde ise lülenin yüzlerce farklı türü elde edilmiştir. *Netâyicü'l-Ezhâr* veya *Tezkere-i Şükûfeciyan* isimleriyle bilinen eserinde Şehremini Câmîi Hatibi Hacı Mehmed b. Ahmed el-Ubeydî, şeyhülislâmın, ulemâdan ve devlet erkânından birçok kişinin içinde bulunduğu nâm sahibi ikiyeziki çiçek yetiştiricisinden bahseder. Konuyla ilgili bu ve benzeri eserlerde isimleri sayılan ve özellikleri anlatılan lüle türlerinin sayısı ise çok daha fazladır. Tabîb Mehmed Aşkî, *Takvîmü'l-Kibâr min Mi'yâri'l-Ezhâr* isimli eserinde kendisinden önce bilinen dörtyüzseksenüç lüle türünün yanında bizzat kendisinin yetiştirdiği üçyüzseksenekiz lüle türünü isimleri ve özellikleriyle birlikte anlatır. Ahmed Refik ise lülenin dünyanın hiçbir yerinde, hatta Flemenk'te bile bu derece revaç bulunmadığını, İstanbul'a dünyanın her yerinden muhtelif lüle çeşitlerinin getirildiğini ve 1139/1726'da İstanbul'da yetiştirilen lüle çeşitlerinin sayısının sekizyüzüçyüzdokuza ulaştığını kaydeder. Aynı yıla ait lüle narhına dair bir listede tam ikiyüzonyedi lüle çeşidinin isminin yer aldığını ve belirlenen narhun, yani

her biri için belirlenen satış rakamının bir akçeden başlayarak elli kuruşa kadar yükselebildiğini görmekteyiz. Şükûfenâmelerde adı geçen İstanbul lülelerinin sayısı ise dörtbinbeşyüzelidördttür. Bu sayı yüzüirmisekiz Girit, onbir Kıbrıs ve altı Kâğıthane lülesi ile birlikte dörtbinaltıyüzdoksandokuza ulaşmaktadır.

Lüle merakı Osmanlı kültüründe ve gündelik yaşamında öyle bir yer edinmiştir ki, bir döneme de adını vermiştir. XVIII. yüzyılın başlarında zirve yapan lüle merakı ve lüle yetiştiriciliği nedeniyle 1718-1730 yıllarına Ahmed Refik'in adlandırmasıyla Lüle Devri denilmiştir. III. Ahmed'in saltanat yıllarına rastlayan bu dönemin en önemli siması kuşkusuz Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'dır. Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi ise bu dönemde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın keşfederek himayesine aldığı ve yetiştirerek devlet hizmetine kazandırdığı, iki defa şeyhülislâmlık görevine getirilen renkli bir kişi olarak karşımıza çıkar.

BİR ŞEYHÜLİSLÂM, BİR HATTAT, BİR LÜLE AŞIĞI

Osmanlı Devleti'nin yetmişbeşinci şeyhülislâmı olan Veliyyüddin Efendi İstanbul Silivrikapı'da doğmuştur. Babası Hacı Mustafa Ağa ile dedesi Hüseyin Ağa yeniçeri birliklerinde solakbaşılık yapmışlardır. Eğitimi ni tamamladıktan sonra müderrislik yapmaya başlayan Veliyyüddin Efendi, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın dikkatini çekerek himayesine girmiş ve Harameyn Evkâfı müfettişliğine getirilmiştir. Daha sonra Halep kadılığına tayin edilmişse de Patrona İsyanı esnasında (1143/1730'da) görevden uzaklaştırılmıştır. Dört ay sonra Galata kadısı olan Veliyyüddin Efendi, daha sonra Kahire ve Medîne-i Münevvere kadılıkları yapmıştır. İstanbul kadılığı pâyesini aldıktan sonra Mayıs 1756'da Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, Nisan 1758'de Rumeli kazaskeri olmuştur. Ancak, hakkındaki bazı ithamlar nedeniyle 3 Ağustos 1758'de azledilerek Manisa'ya sürgün edilmiştir. Yaklaşık bir yıllık sürgün hayatından sonra Şeyhülislâm İsmail Âsım Efendi ile Veziriazam Râgıp Mehmed Paşa'nın gay-

Lülenin kıymetini anlatan, çeşitlerini tanıtan ve nasıl yetiştirilmesi gerektiği hakkında bilgi veren risâleler yazılmıştır.

retleriyle affedilen Veliyyüddin Efendi Temmuz 1759'da İstanbul'a dönmüştür. Kısa bir süre sonra da vefat eden Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilmiştir.

Şeyhülislâm tayin edildiği sırada hasta olduğu için saraya gidememiş, padişahın huzurunda giyilmesi âdet olan şeyhülislâmlık kıyafeti evine gönderilmiştir. Yaklaşık birbuçuk yıllık görevin ardından sert mizaçlı olması nedeniyle azledilerek Bursa'ya gönderilmiştir. Ancak bir süre sonra affedilerek tekrar İstanbul'a dönen Veliyyüddin Efendi, 23 Nisan 1767'de ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Birbuçuk yıllık görevden sonra 25 Ekim 1768'de seksenyedi yaşında vefat etmiştir. Koca Mustafa Paşa Camii'nde devrin sadrazamı ile kazakerlerin de hazır bulunduğu kalabalık bir cemaat tarafından kılınan cenaze namazından sonra Eyüp'te bulunan Murad Efendi (Mehmed Murad Buhârî) Dergâhı'nda defnedilmiştir.

Çok yönlü bir kişi olan Veliyyüddin Efendi, kısa süren şeyhülislâmlığı döneminde önemli hizmetlerde bulunmuştur. İstanbul fetvâhânesi çalışanlarının geçim şartlarının iyileştirilmesi, tıp eğitimi almamış yetkizis kişilerin doktorluk yapmasının önlenmesi gibi konular onun döneminde gündeme getirilmiştir. Devrin siyasî olaylarında da etkin olan Veliyyüddin Efendi, Anadolu'da çıkması muhtemel bir isyanın önlenmesinde rol oynamış, Rusya ile yapılacak savaşa ise karşı çıkmıştır. II. Bayezid Camii'nin yanına yaptırdığı kütüphanesi ve bağışladığı kitapları ise günümüzde de istifade edilen önemli bir hizmet ve kültürel mirastır.

Hayırsever bir kişiliğe sahip olan Veliyyüddin Efendi'nin hayatı boyunca birçok hayrâta vesile olduğu görülmektedir. En önemli hayrâtı ise İstanbul'da, Zeytinburnu ile Bakırköy arasında kalan Çırpıcı Çayırı ve civarında bulunan mesire yeri ve çeşmesi ile ilgili vakfıdır. Veliyyüddin Efendi'nin Galata kadısı olduğu sırada tesis edildiği anlaşılan bu vakıf, Osmanlı toplumunda merkezî bir yere sahip olan vakıf kurumunun en muhteşem ve müstesna örneklerinden biridir. Günümüzde at yarışlarının yapıldığı bir hipodrom olarak kullanılan Veli Efendi Çayırı ve

çeşmesi asırlar boyunca İstanbul halkı tarafından sevilen ve istifade edilen bir mesire yeri olarak hizmet etmiştir. İstanbul halkının gündelik yaşamında

önemli bir yer edinen ve yakın zamanlara kadar fonksiyonunu sürdüren bu mesire alanını anlatmak için Bekçi Baba'nın dizeleri yeterlidir:

*Bir çeşme olunmuş bina
Gayet safa geldi bana
Dört tarafı çayır çemen
Yapanlara ettim dua
Fildamına yakın mahal
Yapılmış hakkâ bi-bedel
Etrafına birkaç sofa
Bina eylemişler güzel
Hayli ağaçlar dikilmiş
Seyrine asker çekilmiş
Bir tarafı çayırılıktır
Bir taraf bostan ekilmiş
Goncadardır dolaşması
Bir iki bayır aşması
Adın sordum dedi biri
Veli Efendi Çeşmesi
Görünce medhini ettim
El kaldırıp dua ettim
Suyu âb-ı hayât gibi
Nûş eyleyip safâ ettim
Mermer oluktan su akar
Durmuş âlem seyre bakar
Ol mahallin yok nazîri
Otları misk gibi kokar*

Veliyyüddin Efendi'nin bir diğer özelliği ise hat sanatındaki maharetidir. Özellikle ta'lik hattında şöhret kazanan ve büyük ustalar arasında sayılan bir hattat olarak ta'lik hattının kurucusuna atıfla İmâd-ı Rûm (Anadolu'nun İmâd'ı) unvanıyla anılan bir isim olmuştur. Her biri birer şaheser olan yazılarının yanında pek çok hattat yetiştirmiş; Sultan III. Mustafa, Sultan III. Ahmed gibi dönemin padişahları ondan hat meşketmiştir. Yaşadığı dönemde yaptırılan birçok mimarî eserde; Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sebili ve dârülhadis çeşmesinin kitâbelerinde, Üsküdar Ayazma Camii'nin tarih kitâbesinde, Hekimoğlu Ali Paşa, Sadrazam Ali Paşa, Şeyhülislâm Seyyid Mustafa Efendi gibi önemli şahısların yaptırdığı çeşme, sebil, tekke gibi yapıların kitâbelerinde Veliyyüddin Efendi'nin nefis hat eserlerini görmekteyiz.

Veliyyüddin Efendi'nin lâlelere ve lâle yetiştirmeye olan ilgisi ise bir hobi değil diğer sahalarda olduğu gibi ustaca uğraştığı bir iştir. Osmanlı ulemâsı arasında asırlardır devam eden bu ilgi 18. yüzyılın başlarında büyük bir akım haline gelmiş, Veliyyüddin Efendi de bu akımın önemli aktörlerinden biri

olmuştur. Kaynaklarda Veliyyüddin Efendi'nin lâlenin otuzbeş farklı cinsini yetiştirdiği anlatılır. 1728 yılında saray için sipariş edilen lale soğanları arasında Veliyyüddin Efendi'nin bizzat yetiştirdiği lemâ-ı feyz ve nahl-i işve adlı lalelere ait soğanlar da yer almaktadır.

Burada bir hatırlatma yapmakta fayda var. Osmanlı toplumunda asırlarca uygulanan ve Veliyyüddin Efendi'nin yaşadığı dönemde neredeyse herkesin pratikte uygulayabildiği sıradan bir bilgi haline gelen çaprazlama yaparak bir bitkinin farklı türlerinin yetiştirilmesi usûlünün neredeyse onun vefatından bir asır sonra Gregor Mendel tarafından bilim dünyasına kazandırılmış olması son derece mânîdardır!

Tabîb Mehmed Aşkî tarafından verilen listelerde Veliyyüddin Efendi'nin yetiştirdiği lâlelerin isimleri de yer alır. *Esâmi-i Lâle ve Risâle-i Takvîm-i Lâle* isimli eserlerde yer alan listelerde Veliyyüddin Efendi'nin yetiştirdiği otuzbeş lâle cinsinin adları ve özellikleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Tabîb Mehmed Aşkî Veliyyüddin Efendi'nin yetiştirdiği lâleler nedeniyle büyük iltifatlarla mazhar olduğunu, lütuflar gördüğünü kaydeder. Tablo:1'de Veliyyüddin Efendi'nin yetiştirdiği lâlelere verdiği isimler ve özellikleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo:1'de Tabîb Mehmed Aşkî'nin *Esâmi-i Lâle* isimli eserinde yer alan Veliyyüddin Efendi'nin yetiştirdiği lâle çeşitleri ve özellikleri verilmiştir.

Kaynak Tabîb Mehmed Aşkî, *Esâmi-i Lâle*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y., nr.1498'den nakleden: Recep Sadri Sayıoğulları, *Türk Ta'lik Yazı Ekolünün Doğuşunda Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muhittin Serin, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Eski Yazı (Hat) Anasanat Dalı, İstanbul 1991, s.36-38. Tabîb Mehmed Aşkî'nin *Takvîmü'l-Kibâr min Mi'yar-ri'l-Ezhâr* isimli eserinde ise *Esâmi-i Lâle*'de Veliyyüddin Efendi'nin yetiştirdiği kaydedilen lâlelerden yalnızca sekiz tanesinin isimlerine tesadüf edilmektedir. Ancak, bu eserdeki bilgiler daha geniş ve ayrıntılıdır. Tablo:1'de bu sekiz lâle çeşidi kırmızı renk ile verilmiştir.

LÂLENİN İSMİ	ÖZELLİKLERİ
ÂFİTÂB-İ ÇEMEN	Mor fitilli, sestelli, kükürt renginde, rehâvetlicedir.
ÂFİTÂB-İ GÜLŞEN	Mor fitilli, koyu göğez beyaz ile mülevven, gayet metin ve mücellâ, cüz-i derûn berkleri kasirce ve küşâd-ı asirce âlâlardandır.
İ'CAZ-İ GÜLŞEN	Mor fitilli, açık turuncu istakozî renge yakın ve döngü nebatıyla mülevven, metin ve uzun boylu, muhtâr-ı çemenden âlâdır.
BEDİ-İ ÇEMEN	Mor fitilli, şirazedan etlice ve rehâvetlicedir.
BEŞİR-İ İKBÂL	Mor fitilli, göğez unâmîye mâil ve nebâtî ile mülevven, tavili bâdâmî süzenî yolunda nizeleri sertiz âlâdır.
PEYMÂNE-İ LÂLEYN	Mor fitilli, yek renk, etlice kırmızıdır.
PIRÂYE-İ FERÂH	Mor fitilli, leylakî beyaz ile mülevven, metin ve mücellâ, edibü'l-edâ âlâ
PIRÂYE-İ REBİ'	
PIRÂYE-İ İKBÂL	
BÜLEND-İ TURUNCU	Sarı fitilli, metin ve bâlâ kad levendâne edâ, turuncu âlâ ve başlıcı rânâdır.
PERTEV-İ HURŞİD	Sarı fitilli, süstelli, turuncu başlıklıdır.
CİLVE-İ RİZ	Sarı fitilli, ayn-ı işve, turuncu başlıklıdır.
DİBACE-İ GÜLŞEN	
RİŞTE-İ HAYÂL	Mor fitilli, şemî tecellinin gayet metin, âlâ başlıklıdır.
REF'U ŞÂN	Mor fitilli, navk-ı gülşen kurumunda, göğez nebâtî ile mülevven, âlâ ve mutavassıttır.
SAGÂR-İ ERGUVÂN	
ŞÜ'LERİZ	
KEREM-İ İLÂH	Mor fitilli, navk-ı gülşenden ince ve küşâdî ikdâm ve nizeleri sertiz amma gayet tercihe rehâvetlicedir.
GÜLHİZ	Mor fitilli, cenândan ince, âlâlardandır.
LEBB-İ GÜLŞEN	
LEBB-İ YÂKÛT	
LEMÂRİZ	
LEMÂ-İ YÂKÛT	
LEMÂ-İ FEYZ	
LEMÂ-İ HURŞİD	
MATLA'-İ HURŞİD	Mor fitilli, pertev-i hurşide şebih, turuncudur.
MUHTÂR-İ GÜLŞEN	
MUALLÂ TURUNCU	Sarı fitilli, bâlâ kad, metin turuncudur.
NAVK-İ GÜLZÂR	Mor fitilli, etlicedir.
NAVK-İ YÂKÛT	Mor fitilli, erguvânidir.
NAHL-İ İŞVE	Mor fitilli, nahl-i erguvandan etlicedir.
NAHL-İ DİLKEŞ	
NAHL-İ LATİF	Sarı fitilli, koyu nebâtî cüz'î turuncu tahrîr ile mülevven, ince amma rehâvetlicedir.
NİMET-İ CELİL	Sarı fitilli, turuncu, ince edibü'l-edâdır.
NİHÂL-İ İŞVE	Mor fitilli, süstelli, nebâtîdir.

TABLO:1 Veliyyüddin Efendi'nin yetiştirdiği lâlelere verdiği isimler ve özellikleri.